

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БЕРДАҚ НОМИДАГИ ҚОРАҚОЛПАҚ ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ЮРИДИКА ФАКУЛЬТЕТИ

**«Жиноят ҳуқуқи, процессии ва криминалистика»
кафедраси**

КУРС ИШИ

**Мавзу: «Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги
муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш»**

Бажарган:

Х.Сафаров

юридика факультети
курс талабаси.

IV

Нукус 2012.

ЖАВОБГАРЛИККА ТОРТИШ МУДДАТИНИНГ ЎТИБ КЕТГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОЙ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШ

РЕЖА

КИРИШ

I-БОБ. ЖИНОЙ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШ ТУШУНЧАСИ

§.1. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш тушунчаси

§.2. Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг умумий шартлари

II-БОБ. ЖИНОЙ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШ ТУРЛАРИ

§.1. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш асослари

§.2. Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг турлари

III-БОБ. ЖАВОБГАРЛИККА ТОРТИШ МУДДАТИНИНГ ЎТИБ КЕТГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЖИНОЙ ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШ

§.1. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишнинг узига хос хусусиятлари

§.2. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишдаги ҳуқуқий масалалар

ХУЛОСА

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РҲЙХАТИ

Кириш

*Бош стратегик мақсадимиз: очик
сиёсатга асосланган ҳуқуқийдемократик
давлат барпо этиш.
И.А.Каримов.*

Бош стратетик мақсади очик сиёсатга асосланган, ҳуқуқий – демократик давлатнинг шаклланиши ўзбек халқининг мустақиллик йилларида эришган ютуқларидан биридир.

Республикамиз Президенти И.А.Каримов ўз маърузаларида қўйидаги фикрларга ўз эътиборини қаратиб ўтганди “Биз мамлакатимизда ҳуқуқий давлат, демократик жамият барпо этиш, инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини энг олий ва устивор қадрият сифатида қарор топтириш борасида ўтган давр мобайнида қонунчилик соҳасида ва амалий сиёсатимизда қандай натижа ва ютуқларни қўлга киритган бўлсак, уларнинг барчаси Конституциямизда мухирлаб қўйилган талаб ва тамойиллар билан узвий боғлиқдир”.¹

Бугун биз янги давлат, янги жамиятда яшаб, фаолият юритаяпмиз. Бунда ижтимоий-иқтисодий, маънавий, сиёсий муносабатлар одамларнинг онги ва тафаккури ҳам ўзига хос равишда кундан кунга ривожланиб бормоқда. Буларнинг барчаси янги қадриятлар ва демократик тамойилларга, адолатли жамият талабларига уйғунлашади. Бу жараёнларнинг энг муҳим жихати шундан иборатки, жамиятда, давлатда қонун устуворлигини таъминлаш, давлат ва фуқаро ўртасидаги турли янги муносабатлар шаклланиши, қолаверса, инсон, унинг ҳаёти, ҳуқуқ ва эркинлиги, шаъни ва кадр қимматини юқори даражага қўйилиши муҳим ўрин эгаллайди.

¹ Каримов И.А. “Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устивор вазифамиздир” Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2006 йил 7 декабрь. –Т.: “Ўзбекистон” 2007

I-боб. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш тушунчаси

§.1. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш тушунчаси

Мустақил ҳуқуқ тармоғи ҳисобланган жиноят ҳуқуқи давлатнинг жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги сиёсати ҳамда жиноят ҳуқуқининг тарихий тараққиёт босқичлари бўйича қарашлар, ғоялар ва фикрлар тизимини, шунингдек жиноят ҳуқуқининг ўрганиш предмети, методлари, вазифалари, тизими ва шу каби масалаларни ўз ичига қамраб олади. Бу фан жиноят ҳуқуқи нормаларининг мажмуи сифатида унинг тарихини, қўллаш амалиётини ўрганади ҳамда бу борада турли хил илмий-қийосий тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этади.

Бундан ташқари, жиноят ҳуқуқи тушунчаси ўқув интизоми сифатида қўлланилиб, у юридик ўқув юртларидаги жиноят ҳуқуқи бўйича ўқув материаллари ва мавзу режаларини ўз ичига олади.

Демак, жиноят ҳуқуқи тушунчаси: ҳуқуқ тармоғи, қонунчилик соҳаси, юридик фан ва ўқув интизоми сифатида қўлланилиши мумкин.

Жиноят ҳуқуқи ҳуқуқ тармоғи сифатида умуммажбурийлик ва мустақиллик хусусиятларини ўзида акс эттиради.²

Жиноят ҳуқуқининг умуммажбурийлик хусусияти шунда намоён бўладики, шахс жиноий қилмиш содир этдими – у жавобгарликка тортилиши керак, жиноят содир этганликда айбдор деб топилган шахсни жавобгарликка тортиш эса давлат томонидан мажбурлов чоралари(кучи)ни қўллаш орқали таъминланади. Жиноят ҳуқуқининг бундай хусусиятга эгаллиги ушбу ҳуқуқ соҳаси нормаларининг императивлигини билдиради.

Жиноят ҳуқуқининг умуммажбурийлик хусусияти қуйидаги икки омил билан белгиланади:

биринчидан, жабрланувчини ҳимоя қилиш, унинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўрикланадиган манфаатларини тиклаш ҳамда жиноий қилмиш натижасида етказилган зарарни коплаш;

² Уголовное право. Общая часть. Учебник для ВУЗов. Под общ. редакцией доктора юр. наук, проф., З.А.Незнамова // “Инфра-Норма”, М.: 1999, С-3,4.

иккинчидан, жиноий қилмиш содир этган шахсни тарбиялаш, уни жиноий жавобгарликка тортиш, жиноий оқибатни, яъни жиноят туфайли етказилган зарарни бартараф этишга мажбурлаш.³

Бошқача қилиб айтганда, жиноят ҳуқуқининг умуммажбурийлик хусусияти жамият манфаатларини жиноий тажовузлардан химоя қилишнинг жиноят-ҳуқуқий механизми ҳисобланиб, жамиятдаги ҳар бир шахснинг хавфсизлигини таъминловчи шарт-шароитларни ифодалайди. Бундай шарт-шароитларнинг етарли даражада бўлиши давлатнинг ҳуқуқий-тартибга солиш функцияси билан боғлиқ бўлиб, жиноят ҳуқуқининг ижтимоий-тартибга солиш функциясини ҳамда мавқеини белгилаб беради.

Жиноят ҳуқуқининг мустақиллик хусусияти унинг бошқа ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқ соҳаларидан ажратилганлигини билдирмайди, балки жиноят ҳуқуқининг мустақиллиги унинг ҳуқуқ соҳаси сифатида давлат ва жамият манфаатлари, хавфсизлиги ва нормал ривожланишига тажовуз қилувчи қилмишларни жиноят деб топиш учун асос бўлувчи белгилар доирасини мустақил ўрната олишида ифодаланади.

Ҳуқуқ соҳаси ва ўқув интизоми сифатида жиноят ҳуқуқининг мустақиллиги қуйидаги икки белги орқали намоён бўлади

- тартибга солиш предмети, яъни жиноий қилмиш содир этилганидан кейин жиноят содир этган шахс ва махсус ваколатли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар орқали давлат ўртасида вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар,
- тартибга солиш методи (услуги), яъни ҳуқуқбузарликларга олиб келувчи қилмишларни маълум бир шаклда жиноят-ҳуқуқий тақиқлаш, жиноят содир этганликда айбланаётган шахсларни жавобгарликка тортиш ва жазо тайинлашни белгилаш. Бир сўз билан айтганда, жиноят ҳуқуқининг тартибга солиш методи-жиноят ҳуқуқи предмети ҳисобланган ижтимоий муносабатларга таъсир этиш усуллари ва воситалари йиғиндисидан иборат.

³ Уголовное право. Общая част. Учебник для ВУЗов. Под общ. редакцией доктора юр. наук, проф., З.А.Незнамова // "Инфра - Норма", М.: 1999, С-4.

Юқоридаги фикрларга асосланиб хулоса қилиб айтганда, жиноят ҳуқуқи – қилмишнинг жиноийлигини, жиноий жавобгарликка тортиш асослари ва принципларини, жазо тайинлаш, жазо турлари ва хажмини, жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилувчи ҳолатларни белгиловчи олий давлат ҳокимияти органи томонидан ўрнатилган ҳуқуқ нормалари мажмуидан иборат ҳуқуқ тизимидаги мустақил ҳуқуқ соҳасидир.⁴

Шу тариқа, жиноят ҳуқуқи кенг маънода жуда мураккаб, кескин салбий ижтимоий воқелик ҳисобланган жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги меъерий нормалар манбаи сифатида тушунилади.

Маълумки, жиноятчиликка қарши курашда энг асосий омилларининг бири, бу – содир этилган ижтимоий хавfli ҳаракатлари учун белгиланган жиноий жавобгарлик ва унинг даражасидир. Лекин, Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида фақат жазоловчи нормалар эмас, балки, шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш нормалари ҳам кўрсатиб ўтилган.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш институти Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқининг марказий масаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Жиноят қонунига мувофиқ содир этган қилмишида жиноят таркиби мавжуд бўлган, шунингдек, жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахс ҳам жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш институти жиноий жазодан озод қилиш институтидан тубдан фарқ қилади. Чунки жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги нормалар содир этган қилмиши жиноят бўлмаган шахсларга нисбатан қўлланилмайди. Бошқача қилиб айтганда бундай қилмишлар айбсизлик мезони билан баҳоланади.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги масалани илмий – амалий таҳлил қилиш жараёнида «жиноий жавобгарликдан озод қилиш» ва «жиноий жазодан озод қилиш» тушунчаларининг бир – биридан фарқланиши ҳақидаги илмий муаммога тухталиб ўтишимиз лозим.

⁴ Г.М. Миньковский, А.А. Магомедов, В.П. Ревин "Уголовное право России". Учебник. Под. ред. док. юрид. наук. проф. В.П.Ревина // М.: "Брандес", 1998, С.-5,6

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш ва жазодан озод қилиш тушунчаси бир-биридан мазмун жиҳатидан фарқ қилади:

биринчидан, қўлланиш асосига кўра. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш умумий қоида бўйича фақат ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноят содир этган шахсларга нисбатан қўлланилса, жиноий жазодан озод қилишда жиноятнинг таснифи (оғирлилик даражаси)га қатъий боғлиқ эмас.

иккинчидан, субъектига кўра, - жиноят процесси иштирокчиси томонидан жиноий жавобгарликдан гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчи озод қилиниши мумкин. Жиноий жазодан эса фақат маҳкум шунингдек, суд ҳукми эълон қилинган шахс озод қилиниши мумкин.

учинчидан, жиноий жавобгарликдан шахс нафақат суд томонидан, балки, суриштирув, тергов ва прокуратура органлари томонидан жиноий ишни дастлабки тергов жараёнида ёки шахс жиноят процесси иштирокчиси бўлмай туриб, яъни жиноят ишини қўзғатишдан олдин озод қилиниши мумкин. Жиноий жазодан озод қилиш эса фақат суд қарори билан (жиноий жазодан озод қилиб суд ҳукмини чиқариш, жиноят ишни тугатиш тўғрисидаги ажрим ёки қарор) амалга оширилади.

тўртинчидан, жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг жиноий жазодан озод қилишдан яна бир асосий фарқи айбланувчи шахси билан боғлиқ бўлган жиноят ҳуқуқий оқибатдир. Масалан, такроран жиноят содир этиш ёки жиноятлар мажмуи шахс икки ёки ундан ортиқ жиноят содир этганда ва улар учун судланмаган ҳолларда ҳуқуқий аҳамиятга эга ҳисобланади. Шу билан бирга шахс муайян шартлар асосида жиноий жавобгарликдан озод қилинганда ҳам судланмаган ҳисобланади. Жиноий жазодан озод қилиш суд ҳукмида тайинланган жазодан тўлиқ ёки қисман озод қилиш ҳисобланиб, бунда судланганлик ҳолати сақланиб қолади.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш шахсни оқлашдан фарқ қилади. Шахсни оқлаш, оқловчи ҳукм чиқаришга асос бўлган жиноят таркибининг

мавжуд эмаслиги ёки содир этилган жиноятга шахснинг алоқадор эмаслигида ифодаланади.

§.2. Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг умумий шартлари

Жиноий жазодан озод қилишни муайян шартлар мавжуд бўлгандагина қўллаш мумкин. Уни қўллаш асосларидан бири жиноий жазони қўллашнинг мақсадга мувофиқ эмаслигидир. Шунинг алоҳида эътироф этиш лозимки, жиноий жавобгарликдан озод этишнинг асосий шартларидан бири, бу жиноят ҳуқуқи нормаларини ва жиноят ҳуқуқининг асосий функцияларини сақлашдан иборат. Яъний, жиноий жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг умумий шартлари қуйидагилардан иборат:

- жиноят ҳуқуқи нормаларига қатъий риоя этиш;
- жиноят ҳуқуқининг асосий функцияларига амал қилиш.

Бизга ҳуқуқ назариясидан маълумки, ҳар бир ҳуқуқ соҳаси ўз олдида қўйган вазифаларни маълум бир ўзига хос функциялар орқали амалга оширади.

Юқорида жиноят қонунида кўрсатиб ўтилган вазифалар жиноят ҳуқуқининг қуйидаги:

- тартибга солиш, яъний регулятив;
- муҳофаза қилиш, яъний негатив;
- олдини олиш, яъний профилактик;
- тарбиявий функциялари орқали бажарилади

Жиноят ҳуқуқи ўзининг тартибга солиш функцияси орқали жиноят қонунида назарда тутилган қоидаларга амал қилиш мақсадида жиноят ҳуқуқий нормалар орқали шахснинг хатти-ҳаракатларига таъсир этади.

Тартибга солиш функцияси орқали жиноят ҳуқуқи жиноят содир этилганидан кейин вужудга келадиган ижтимоий муносабатларни тартибга солади.

Жиноят ҳуқуқининг муҳофаза қилиш функцияси. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси 2- моддасига мувофиқ, шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчликни, инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан қўриқлаш вазифасини бажаришга қаратилган.

Жиноят ҳукуқи ўзининг ушбу вазифаси орқали Жиноят қонуни билан муҳофаза қилинадиган объектлар ва уларнинг муҳимлиги жиҳатдан кетма-кетлигини белгилаб берган. Яъни жиноят-ҳуқуқий муҳофаза объектларига:

- шахс, унинг ҳуқуқ ва эркинлиги;
- жамият ва давлат манфаатлари;
- мулк;
- табиий муҳит;
- тинчлик;
- инсоният хавфсизлиги киради.

Қуйидагилар жиноят ҳуқуқининг муҳофаза қилиш функциясини хал этиш воситалари ҳисобланади:

- жиноий жавобгарлик асослари ва принципларини ўрнатиш;
- жиноий қилмишлар чегарасини, яъни жиноят деб ҳисобланувчи қилмишлар доирасини белгилаш;
- жиноий қилмишлар учун жазо ва бошқа жиноят ҳуқуқий таъсир чораларини белгилаш.⁵

Жиноят ҳуқуқининг муҳофаза қилиш функцияси икки йўл билан амалга оширилади: актив ва пассив.

Жиноят ҳуқуқий муҳофаза қилишнинг пассив йўли жиноят қонунининг қабул қилиниши, эълон қилиниши ва кучга кириши фактининг ўзи билан хусусиятланади. Бунда жиноят қонунчилигида белгиланган жиноятлар доираси ва улар учун жиноий жавобгарликнинг ўзи билан жиноят ҳуқуқи муҳофаза қилувчи объектларга тажовуз қилинишининг олди олинади.

Актив йўли жиноят содир этилганидан кейин жиноят қонуни билан кўриқланадиган объектларни жиноий тажовузлардан химоя қилишда ифодаланади.

⁵ Курс уголовного права". Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. Под. ред. док. юрид. наук. проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук. доцента И.М. Тяжковой. - М: Изд. Зерцало, 1999. - С. 12.

Жиноят ҳуқуқининг олдини олиш функцияси орқали ушбу ҳуқук соҳасининг янги жиноятлар содир этилишини олдини олиш, жиноят содир этилишига йўл қўймаслик вазифаси бажарилади.

Жиноят ҳуқуқининг олдини олиш функциясини иккига:

Умумий ва Махсус функцияларга бўлиб ўрганиш мумкин.

Умумий олдини олиш функцияси жиноят содир этилмасдан аввал унинг олдини олишга қаратилган бўлиб, жавобгарликнинг мукаддаслиги принципи, қилмишнинг жиноийлиги ва жазога сазоворлиги ҳақидаги нормаларни ўрнатиш, яъни жамият аъзолари томонидан жиноят содир этилганида уларни жазолаш билан қўрқитиш орқали амалга оширилади. Бу функция жамиятдаги барча шахсларга қаратилганлиги учун "умумий олдини олиш" деб аталади.

Махсус олдини олиш функцияси жиноят содир этилганидан кейин янги жиноят содир этишни олдини олишга қаратилган бўлиб, жиноят ҳуқуқий таъқибларни бузиб жиноят содир этган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш ҳамда унга жазо тайинлаш ёки бошқа жиноят ҳуқуқий таъсир чораларини қўллаш орқали амалга оширилади. Бу билан жиноятчи жавобгарликка тортилганида у томонидан бошқа жиноят содир этилишини олдини олиш мақсад қилиб қўйилади. Ушбу функция фақат жиноят содир этган шахсга нисбатан қаратилганлиги учун "махсус олдини олиш" деб аталади.

Жиноят ҳуқуқининг жиноятни олдини олиш функцияси қуйидаги воситалар орқали ҳал этилади:

- жиноят ҳуқуқининг умумий қоидалари;
- жазо қўллашнинг умумий ва махсус қоидалари;
- жиноят содир этишдан ихтиёрий қайтишни белгиловчи нормалар;
- жиноят содир этишда ўз айбини буйига олиш туғрисида нормалар;
- жиноят содир этганлигида чин кўнгилдан пушаймон бўлиш ҳақидаги нормалар;
- жиноий қилмишни истисно қилувчи ҳолатларни белгиловчи нормалар;

- икки йуналишдаги огоҳлантирувчи нормалар.⁶

У ёки бу қилмишни жиноят деб эълон қилиш ва уларга нормаларини санкцияларидаги жазони белгиланишининг ўзи билан жиноят қонунчилиги шахснинг руҳиятига таъсир қилади. қилмишнинг жиноийлиги ва улар учун жазо тайинлашнинг тўғрилиги жиноят ҳуқуқининг умумий олдини олиш хусусиятини ифодалайди.

⁶ Курс уголовного права". Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. Под. ред. док. юрид. наук. проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук. доцента И.М. Тяжковой. - М: Изд. Зерцало, 1999. - С. 13., Кузнецова Н.Ф. "Профилактическая функция уголовного закона"// Уголовное право. 1998. № 1/28. - С. 20.

II-боб. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш турлари

§.1. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш асослари

Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Жиноят Кодекси ишлаб чиқилган ва қабул қилинган вақтда жиноятчиликка қарши кураш масаласи ғоят кескин бўлиб турар эди. Ўз ҳаётини тугаткан эски жамият билан бозор иқтисодиётига асосланган янги жамият ўртасидаги зиддият, фақат ўзининг шахсий манфаатини кўзлайдиган кимсаларнинг жиноий фаолият йулига ўтиб олганлиги, турли диний экстремистик оқимларнинг очикдан-очик иш кўриб олишга ўтиб олганлиги, айрим жойларда ташаббусни ўз қулига олишга ҳаракатлар қилиши, турли халқаро террорчи ташкилотлар Ўзбекистон ҳудудида ҳам ўз мақсадларини амалга оширишга ҳаракат қилганлиги ва ҳақозалар жиноятчиликка қарши кураш масаласини энг долзарб вазифаларидан бири қилиб қуйган эди. Давлатимиз ўз мустақиллигининг дастлабки кунлариданок ҳудудий яхлитлик, чегаралар дахлсизлигини таъминлаш, аҳолининг тинчлиги, осойишталигини, мамлакатда барқарорликни сақлаш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолган эди.⁷

Суд-тергов ҳаракатларини ўрганиш шуни кўрсатадики, жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун иккита асосий қойда мавжуд бўлиши лозим:

- шахснинг жиноят таркиби мавжуд бўлган қилмишни содир этиши, шунингдек уни жиноий жавобгарликка тортиш учун барча асосларнинг мавжуд бўлиши
- мазкур шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун барча қонуний асос ва шарт-шароитларнинг мавжуд бўлиши.

Шахс томонидан содир этилган қилмишда жиноят таркиби белгиларининг мавжуд бўлмаслиги уни жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлмайди.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш ўз мазмунига кўра шахсни содир этилган қилмишнинг ҳуқуқий оқибатларидан озод қилишдан иборатдир.

⁷ М.Усмоналиев. Жиноят ҳуқуқи. Олий укув юртлари учун дарслик. –Т.: «Янги аср авлоди». 2005. 10-бет.

Шахсни жиноий жавобгарликдан ҳар қандай асосларга кўра озод қилиш қилмишнинг ҳуқуқий табиатини ўзгартирмайди. Чунки содир этилган қилмиш доимо жиноят бўлиб қолаверади ва ўз моҳиятини ўзгартирмайди.

Демак, жиноий жавобгарликдан озод қилиш-ваколатли давлат органининг судлов ёки айбловни бекор қилиш, шунингдек жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан давлат мажбурлов чорасини қўллашни бекор қилиш ҳақидаги акти.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш иккига бўлинади:

Биринчиси, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддатнинг ўтганлиги ёки амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод қилиш. Қонунда кўрсатилаган асослар мавжуд бўлган ҳолларда жиноят ишини кўраётган суриштирув, тергов органлари ва суд шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиши ва жиноят ишини юритишни тугатиши лозим.

Бу Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 64-моддасида белгиланган жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши ёки амнистия актининг қўлланиши тўғрисидаги қоидалардан келиб чиқади.⁸

Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг иккинчи турига, жавобгарликдан озод қилишнинг қолган барча турлари киради: қилмиш ёки шахсни ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги муносабати билан; айбдорнинг ўз қилмишига чин қўнгилдан пушаймон бўлганлиги муносабати билан; ярашганлик муносабати билан; касаллиги туфайли жавобгарликдан озод қилиш ва вояга етмаган шахсга нисбатан мажбурлов чорасини қўллаган ҳолатда жавобгарликдан озод қилиш киради. Бу моддаларда кўрсатилган ҳолатлар суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд учун мажбурият келтириб чиқармайди, балки, бу уларнинг ҳуқуқлари бўлиб ҳисобланади. Бу Жиноят кодексининг жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги моддаларида белгиланган: «Жиноят содир этган шахс жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин» деган қонуний асосга кўра белгиланади.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. –Т.:Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги.2004 й. 64-м.

Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг умумий шарти шахснинг ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноят содир этганлиги ҳисобланади.

Ижтимоий хавфи катта бўлмаган қилмиш, деганда қасддан содир этилиб, қонунда уч йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар тушунилади.

Унча оғир бўлмаган жиноятларга эса қасддан содир этилиб, қонунда уч йилдан ортиқ, лекин беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар, шунингдек эҳтиётсизлик оқибатида содир этилиб, қонунда беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум этиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар киради. Масалан зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб, қасддан одам ўлдириш, рухий хаяжонланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш ва бошқалар.

Жиноят кодексининг 65-67-моддаларига асосан жавобгарликдан озод қилишда жиноятнинг таснифидан ташқари бошқа ҳолатлар, етказилган зарарнинг хусусияти, айбдорнинг шахси ва ижтимоий хавфлилиги даражаси ҳам эътиборга олинishi лозим, бундан шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш мақсадга мувофиқлиги келиб чиқади. Бундай ҳолатларга: жиноят туфайли етказилган зарарнинг аниқ миқдори ва уни қопланганлиги ҳақидаги расмий маълумотлар, Фуқаролик кодексида кўрсатилган жисмоний ва маънавий зарарнинг қопланганлиги, жиноий жавобгарликдан озод қилиш масаласи кўрилаяётган шахс ҳақидаги маълумотлар, шунингдек бошқа маълумотлар (оилавий аҳволи, нима билан шуғулланиши ва бошқалар) киради. Жиноят процессуал қонунчилигида белгиланган далилар ва жиноий жавобгарликдан озод қилиш шартлари аниқланган бўлиши лозим.

Юқорида кўрсатилган жиноий жавобгарликдан озод қилиш туридан фарқли равишда, касалиги туфайли ёки шахс ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги, жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши, шунингдек, амнистия акти билан жавобгарликдан озод қилишда содир этилган

жиноятнинг аниқ бир тури кўрсатилмаган. Бундай озод қилиш ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни содир этган шахс билан бир қаторда оғир ва ўта оғир жиноят содир этган шахсларга нисбатан ҳам қўлланилади.

Иккинчи фарқи шундаки, жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши билан ёки амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод қилиш жиноий ишни кўраётган суриштирув органлари, прократура ва суд учун қонунда белгиланган ҳолатлар аниқланган вақтдан бошлаб мажбурий ҳисобланади.

Жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилиш тушунчаси бир-биридан мазмун жиҳатидан фарқ қилади:

Биринчидан, қўлланиш асосига кўра. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш умумий қоида бўйича фақат ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноят содир этган шахсларга нисбатан қўлланилса, жиноий жазодан озод қилишда жиноятнинг таснифи (оғирлилик даражаси)га қатъий боғлиқ эмас.

Иккинчидан, субъектига кўра,-жиноят процесси иштирокчиси томонидан жиноий жавобгарликдан гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчи озод қилиниши мумкин. Жиноий жазодан эса фақат маҳкум шунингдек, суд ҳукми эълон қилинган шахс озод қилиниши мумкин.

Жиноий жавобгарликдан шахс нафақат суд томонидан, балки, суриштирув, тергов ва прократура органлари томонидан жиноий ишни дастлабки тергов жараёнида ёки шахс жиноят процесси иштирокчиси бўлмай туриб, яъни жиноят ишини кўзғатишдан олдин озод қилиниши мумкин. Жиноий жазодан озод қилиш эса фақат суд қарори билан (жиноий жазодан озод қилиб суднинг ҳукми, жиноят ишни тугатиш тўғрисидаги ажрим ёки қарор) чиқариш билан амалга оширилади.

Айнан бир асос ишнинг қайси босқичда кўрилатганлигига қараб жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилишга ҳам хизмат қилиши мумкин. Юқоридаги ҳолат амнистия актига тегишли бўлиб, у шахсга нисбатан суд

хукми чиқарилгунга қадар жиноий жавобгарликдан, суд ҳукми чиқарилганидан сўнг эса асосий ва қўшимча жозодан озод қилиш учун тадбиқ этилади.

§.2. Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг турлари

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексида жазодан озод қилишнинг қуйидаги турлари кўрсатилган:

- жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш;
- қилмиш ёки шахс ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш;
- айбдор ўз қилмишига чин қўнгилдан пушаймон бўлганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш;
- ярашганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш;
- касаллик туфайли жавобгарликдан озод қилиш;
- амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиш;
- вояга етмаган шахсга нисбатан мажбурлов чорасини қўллаган ҳолатда жавобгарликдан озод қилиш.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳуқуқий жиҳатдан жиноят содир этган шахсни содир этилган қилмишнинг барча ҳуқуқий оқибатлари, суд ҳукми асосида давлат томонидан тайинланадиган ва шахсни расмий тарзда жиноятчи деб топадиган таъсир чорасидан, жазодан ва судланганликдан озод қилади. Шунингдек, бу институтнинг қўлланилиши барча турдаги жиноят процессуал мажбурлов ва эҳтиёт чораларини бекор қилади.

Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида жиноий жавобгарликдан озод қилиш турларининг бири, Жиноят Кодексининг 64-моддасида⁹ назарда тутилган жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш ҳисобланади.¹⁰

Жиноят-ҳуқуқий қонунчилигимизда назарда тутилган жиноий жазодан озод қилиш турларининг бири, бу Жиноят Кодексининг 65-моддасида¹¹ назарда тутилган қилмиш ёки шахс ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги

⁹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. -Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги. 2004 й. 64-м.

¹⁰ Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг бу тури менинг битирув малакавий ишимнинг асосий мавзуси ҳисобланганлиги боис, бу масалага битирув ишимнинг учинчи бобида алоҳида тухтаб ўтганман.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. -Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги. 2004 й. 65-м.

муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш бўлиб топилади. Унга мувофиқ, ишни тергов қилиш ёки судда кўриш вақтида шароит ўзгарганлиги туфайли содир этилган қилмиш ёки жиноят содир этган шахс ўзининг ижтимоий хавфлилиқ хусусиятини йўқотган деб топилса, жиноят содир этган шахс жавобгарликдан озод қилиниши мумкин.

Бу нормада икита мустақил, лекин маъно ва мазмун жиҳатдан жиноий жавобгарликдан озод қилишда бир-бирига яқин бўлган асослар кўрсатилган: шароит ўзгарганлиги туфайли қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини йўқотиши ва шароитнинг ўзгариши билан шахснинг ижтимоий хавфлилигини йўқотиши.

Бу икки асос мавжуд бўлиши учун иш тергов қилиш ёки судда кўрилиши жараёнида объектив ҳолатнинг шундай ўзгариши тушиниладики, бу ҳолат натижасида шахс ёки содир этилган қилмиш ёхуд иккиси ҳам бир вақтнинг ўзида ижтимоий хавфлилигини йўқотади. Шу билан бир қаторда бу жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг икки турининг табиати ва аниқ асоси бир хил эмас.

Қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини йўқотиши учун иккита асос бўлиши лозим:

- шароитнинг ўзгариши;
- мазкур ўзгариш қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини йўқотишига олиб келиши.

Шароитнинг ўзгариши деганда, объектив воқеиликнинг ўзгариши боис содир этилган жиноятнинг янги ижтимоий шароитларда ўзининг ижтимоий хавфлилигини йўқотганлиги тушинилади. Одатда объектив ҳолатнинг ўзгариши нафақат мавжуд ижтимоий хавфли қилмишнинг, балки, шу турдаги ижтимоий хавфли қилмишларнинг ҳам ижтимоий хавфлилиги йўқотилишига олиб келади. Айни вақтда шароитнинг ўзгариши бутун давлат миқёсида (умумий), шунингдек муълум бир ҳудудда (локал) ҳам бўлиши мумкин. Бу шарт–шароитнинг ўзгариши айбдор шахснинг хоҳиш иродасидан ташқарида содир бўлиб, жамиятнинг барча фуқароларига ёхуд муайян вилоят, туман ва

хакозолар аҳолисига, ходими ва ишчиларига таалукли бўлишидир. Масалан, ғайриқонуний равишда тақиқиланган жойда балиқ овлаш ижтимоий хавфли ҳисобланиб, Жиноят кодексининг 204-моддасига кўра жавобгарликка тортишга сабаб бўлади. Агар балиқларнинг кўпайиб кетиши ёки ҳайвонот оламининг қирилиб кетиши натижасида ов қилишга рухсат берилган бўлса бундай ҳаракат жиноят ҳисобланмайди.

Бу ўзгаришлар унча кўп учрамайди ва бу асосга кўра жавобгарликдан озод қилиш истисно қилувчи хусусиятга эга. Бу ҳолатнинг ўзгариши бевосита жиноят тушунчаси билан боғлиқ, бундан иккита хулоса келиб чиқади:

- бундай ҳолатда жавобгарликдан озод қилиш факультатив эмас, балки, мажбурийдир;
- бу содир этилган қилмишнинг ижтимоий хавфлилигига ва айбланувчининг шахсига боғлиқ бўлмайди.

Жиноят-ҳуқуқий адабиётларда бошқа фикрлар ҳам мавжуд бўлиб, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва биринчи марта жиноят содир этган шахсларгина жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

Юқорида қайд этилганлардан жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг биринчисида объектив ҳолатнинг шундай ўзгарганлиги тушуниладики, бунинг оқибатида олдинги ижтимоий хавфли ва жиноий жазога сазовор қилмиш ўзининг ижтимоий хавфлилигини йўқотади, яъни қилмишнинг жиноийлигини йўқотиши, қилмишга нисбатан янги объектив шароитда маъмурий ёки интизомий таъсир чораси қўлланиши мумкинлигини истисно этмайди.

Иккинчи асос ҳам ташқи шарт-шароитнинг ўзгаришини ифодалайди. Қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини йўқотувчи ҳолатдан фарқли равишда, у шахс томонидан жиноят содир этилгунга қадар ёки жиноят содир этилгандан сўнг шароитнинг ўзгариши билан боғлиқ бўлади. Бошқача қилиб айтганда, айбдор шахсни ижтимоий хавфлилик нуқтаи назаридан ҳуқуқий баҳолашнинг ўзгаришидир. Жиноят содир этган шахсни ижтимоий хавфли

эмас деб топиш унча оғир бўлмаган жиноятни содир қилишда айбдор бўлган шахсни, баъзи ҳолатлар муносабати билан хавфлилик даражаси йўқолган деб ҳисоблашдан иборатдир. Масалан, армия хизматини ўташга чақирилган шахс унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир қилган бўлса, тергов органи ёки суд уни жавобгарликдан озод қилиб, харбий хизматни ўташига имкон бериши мумкин. Бунда жиноятнинг хавфлилик даражаси ўзгармайди балки шу жиноятни содир қилишда айбдор бўлган шахс бундан сўнг хавфли эмас деб топилади. Бу ҳолатда ижтимоий хавфли қилмиш ёки муайян ҳудуддаги шароитнинг ўзгариши эмас, балки, жиноят содир этган шахснинг ўзи юридик жиҳатдан баҳоланади

Шахснинг ёки қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини йўқотган деб топиш учун, дастлабки тергов, суд мажлиси ёки ундан сўнг вужудга келганлигини эътиборга олиш лозим. Вазиятнинг ўзгариши билан айбланувчи шахс суриштирувчи ёки терговчининг прокурор розилиги билан қабул қилган қарори, прокурорнинг қарори, суднинг жиноят ишини тугатиш ҳақидаги қарори ёки ажримига кўра жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин. Агар шахс ишнинг тугатилишига қаршилик билдирса, бундай ҳолатда иш тугатилмайди. Бундай ҳолатда иш умумий тартибда кўрилиб, суднинг айблов ёки оқлов ҳукми чиқарилиши билан тугатилади.

Айбдорнинг чин кўнгилдан ўз қилмишига пушаймон бўлганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш. Жиноят кодексининг 66-моддасига мувофиқ ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган шахс, агар жиноят содир қилингандан кейин жиноят туфайли етказилган зарарни ихтиёрий равишда бартараф қилиб, айбини бўйнига олиш тўғрисида арз қилган, чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва жиноятнинг очилишига фаол ёрдам берган бўлса, жавобгарликдан озод қилиниши мумкин.¹²

Жиноят туфайли етказилган зарарни ихтиёрий равишда бартараф қилиш чин кўнгилдан пушаймон бўлишнинг бир тури сифатида моддий ва

¹² Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. -Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги. 2004 й. 66 –м.

мулкий зарар, шунингдек, бой берилган фойда хақида гап кетса (масалан ишончни суистеъмол қилиш ёки алдаш орқали мулкий зарар етказиш) чин кўнгилдан пушаймон бўлишнинг белгилари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- жиноят натижасида талон-тарож қилинган мулкка ўхшаш мулкни қонуний эгасига натура тарзида қайтариб бериш, ёхуд уни тергов органига ихтиёрий тарзда қайтариш;
- жиноят туфайли қўрилган зарарни пул кўринишида қайтариш;
- жабрланувчи жинояти туфайли зарар етган мулкни ўз кучи билан ёки меҳнати билан асл ҳолига келтириши.

Хақорат қилиш туфайли қўзғатилаган жиноят ишида маънавий зарар, жабрланувчидан узр сўраш орқали қопланиши мумкин. Агар бундай узр сўраш оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилган бўлса, катта самара беради.

Ўзбекистон Республикасининг янги Жиноят кодексида маънавий ва жисмоний зарарни пул шаклида қоплаш ҳам белгиланган.

Айбланувчи эҳтиётсизликдан жабрланувчининг соғлиғига шикаст етказиб, унинг даволаниши, озиқ-овқати, унга қараш учун кетган харажатларни, санаторияга йўлланма харажатларини қопласа, шунингдек жабрланувчининг оила-аъзоларига моддий ёрдам берган ҳолда ҳам чин кўнгилдан пушаймон бўлишнинг белгилари мавжуд бўлади. Бундай ҳолатда моддий зарарнинг, шунингдек жисмоний ва маънавий зарарнинг қопланганлиги ҳисобга олинади. Айбини бўйнига олиш, чин кўнгилдан пушаймон бўлишнинг шакли сифатида, шахснинг ҳеч қандай мажбурлашсиз, ўз хоҳиши билан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга (ички ишлар, бошқа суриштирув органлари, терговчи, прокурор ва суд)га оғзаки ёки ёзма шаклда мурожаат қилишидир. Жиноят процессуал кодексига мувофиқ абдорнинг ўз айбига чин кўнгилдан пушаймон бўлиши жиноят ишини қўзғатишга хизмат қилади. Бу суриштирув ва тергов органларига маълум бўлмаган жиноятларга тааллуқлидир. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун чин кўнгилдан пушаймон бўлишдасуриштирув ва тергов органларига жиноят содир этган

шахс маълум бўлмаган ёки жиноят очилмаган бўлиши лозим. Агар шахс кидирувда бўлса ёки тергов ва суддан яшириниб юрган бўлса, бу уни чин кўнгилдан ўз қилмишига пушаймон бўлганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилишга хизмат қилмайди.

Жиноятни очишга фаол ёрдам бериш, пушаймон бўлишнинг бир кўриниши бўлиб, бунда шахснинг ўз айбига чин кўнгилдан пушаймон бўлиши ва содир этилган жиноятларнинг барча жиҳатлари ва ҳолатларини белгилаб олишга ҳуқуқ тартибот органларига кўрсатилган ёрдами тушунилади. Бу айбдорнинг тергов ва судда тўғри кўрсатмалар бериши, тергов ҳаракатларида фаол иштирок этишида, иш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган жиноий йўл билан топилган мол-мулк ва бошқа ашёларнинг яшириб қўйилган жой тўғрисида хабар беришида ва бошқаларда ифодаланади.

Демак, чин кўнгилдан пушаймон бўлиш туфайли жазодан озод қилиш учун қуйидаги асослар бўлиши лозим:

- шахснинг биринчи марта жиноят содир этганлиги;
- содир этилган жиноят ижтимоий хавфи катта ёки унча оғир бўлмаслиги;
- айбдорнинг чин кўнгилдан пушаймон бўлганлиги.

Шахсни чин кўнгилдан пушаймон бўлганлиги туфайли жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг бошқа асослари Жиноят кодекси Махсус қисмининг моддаларида белгиланган ҳолда қўлланиши мумкин. Масалан, Жиноят Кодексининг 211-моддасида белгиланган пора бериш жиноятида агар шахсга нисбатан пора сўраб товламачилик қилинган бўлса ёки бу шахс жиноий ҳаракатлар содир этилгандан кейин бу ҳақда ўз ихтиёри билан арз қилса, чин кўнгилдан пушаймон бўлиб, жиноятни очишда фаол ёрдам берса, бундай шахс жавобгарликдан озод қилинади.

Касаллик туфайли жавобгарликдан озод қилиш. Агар ақли норасо шахс томонидан ижтимоий хавфли қилмиш содир этилса, бу уни жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўла олмайди. Агар шахс ижтимоий хавфли

қилмишни содир этиш вақтида ақли расо бўлиб, суд ҳукм чиқаргунга қадар ўз ҳаракатларини бошқара олмайдиган ва оқибатларини англамайдиган ҳолатдаги руҳий касалликка чалиниб қолса, қилмиш жиноий ҳисобланиб бундай шахсга нисбатан Жиноят кодекси ва Жиноят процессуал кодекси нормалари қўлланади. Жиноят содир этган шахс ҳукм чиқарилгунга қадар ўз ҳаракатларининг аҳамиятини англай олмайдиган ва бошқара олмайдиган даражада руҳий касалликка чалиниб қолган бўлса жавобгарликдан озод қилинади. Бундай шахсларни жавобгарликка тортишнинг мақсадга мувофиқ эмаслиги руҳий касалликка чалинган шахснинг суд томонидан белгиланган жавобгарлик чоралаларини касаллиги туфайли тўғри идрок этиш имконига эга эмаслигида ифодаланади. Бундай шахсга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси қўлланиши мумкин. Тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тартиби Жиноят Кодексининг 91-95-моддаларида (Тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллашнинг махсус тартиби) белгиланган. Агар тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси қўлланилган шахс Жиноят кодексининг 64-моддасида белгиланган жавобгарликка тортиш муддати ўтмасдан тузалиб кетса, жавобгарликка тортилади. Жавобгарликка тортиш муддати суд томонидан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси қўлланилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиш. Амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиш давлатимизнинг одил ва инсонпарварлик сиёсатининг кўзгуси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, Амнистия акти асосида жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимномасига асосан сенат ваколатларига киради. Баъзи давлатларда амнистия давлатнинг олий қонун чиқарувчи органига тегишлидир. Масалан, Россияда Давлат Думаси амнистия чиқариш ваколатига эга.

Амнистия норматив хусусиятдаги акт бўлиб, у муайян жиноятлар учун жавобгарликни назарда тутатидиган жиноят қонунини бекор қилмасдан, суд

ҳукмининг қарорларининг асосли ва қонунийлигини шубҳа остига қўймасдан, жазодан ёки жиноий жавобгарликдан озод қилади, жазони енгил жазо билан алмаштиради, ёхуд белгиланган муддатларни қисқартиради, шунингдек судланганликни бекор қилади.

Амнистия ўз ижтимоий моҳиятига кўра муайян жиноятларни содир этган шахсларнинг айрим тоифаларигагина тааллуқлидир. Суднинг айблов ҳукмига доир қарори чиқарилмаган ва амнистия кучга киргунига қадар жиноят содир этилган жиноят ишларига ва шахслар тоифасига тааллуқли бўлади. Содир этилган жиноятга нисбатан жазолов функциясини йўқотмаган ҳолда, амнистия акти жазони қисман ёки тўлиқ бекор қилади, бошқа енгилроқ жазо тури билан алмаштиради ёхуд қўзғатилган жиноят ишини тугатади. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш асоси сифатида амнистиянинг жиноят ҳуқуқий тушунчаси иккита вазиятни ўз ичига олади: ҳали суд томонидан жиноят иши қўрилмаган шахсларнинг жавобгарлиги масаласи ва жазо масалалари.

Амнистия ҳуқуқий оқибатларига кўра бошқа жиноий жавобгарликдан озод қилиш турларига мувофиқ келади. Амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод қилишда инсонпарварлик принципи ўз ифодасини топган.

Алоҳида шахсни жавобгарликдан озод қилувчи акт ҳисобланган “Авф этиш” дан фарқли равишда, амнистия норматив ҳарактерга эга: у ҳар доим муайян доирадаги жиноятларга, ёки бир гуруҳ шахсларга ёхуд ўзаро демографик, ижтимоий, жиноий, ёшга оид ҳуқуқий ёхуд бошқа белгиларига кўра фарқланмайдиган бир гуруҳ шахсларга тегишли бўлиб, индивидуал хусусиятга эга бўлмайди. Бу доира турли: жиноят таркиби ёки жиноятнинг таснифи, жиноят субъектнинг белгиларига кўра аниқ кўрсатилади.

Одатда амнистия актлари биринчи навбатда вояга етмаганлар, қариялар, шунингдек аёллар, хомиладор аёлларга, шунингдек, бошқа белгилар: жиноятнинг хусусиятли ва оғирлик даражаси (эҳтиётсизликдан

содир этилга, қасддан содир этилган унча оғир бўлмаган ва оғир жиноятлар) кўра қўлланилади. Аммо бошқа, ижтимоий-сиёсий асосларга кўра ҳам амнистия актлари қабул қилинган бўлиб, уларнинг доираси ананавий тартибда эмас, балки алоҳида тартибда белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 1 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг ўн бир йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисидаги Фармонида биринчи марта жиноят содир этган аёллар, жиноят содир этиш вақтида 18 ёшга тўлмаган шахслар, мазкур Фармон кучга киргунга қадар биринчи ва иккинчи гуруҳ ногиронлари деб топилган шахслар, мазкур фармон кучга киргунга қадар 60 ёшга тўлган эркаклар, шунингдек ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят ишлари бўйича олиб борилаётган тергов ишлари, судда кўрилмаган ишлар тугатилиши белгиланган.

Умумий қоидага кўра амнистия акти у чиқарилгунга қадар содир этилган жиноятларга нисбатан тадбиқ этилади. Узоққа чўзилган жиноят содир этган шахсларга нисбатан, амнистия акти, агар жиноятни ташкил этувчи барча ҳаракатлар амнистия акти кучга киргунга қадар (чикқан вақти, қонуний кучга кирган вақти) амалга оширилган бўлса тадбиқ этилади.

Давомли жиноятларда ҳам амнистия акти ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу акт охириги жиноят амнистия акти чиқарилгунга қадар содир этилиб, агар бу амнистия актида махсус кўрсатилган бўлса қўлланилади, агар жиноий ҳаракатлардан бири амнистия акти чиқарилганидан ёки қонуний кучга кирганидан сўнг содир этилган бўлса тадбиқ этилмайди.

Амнистия акти асосида шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш давлат томонидан унинг жиноятини эмас, балки шахснинг кечирилишидир.

Ярашганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш.
Ярашганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигидаги асосий янгиликлардан бири ва инсонпарварлик ғояси ҳисобланади.

2001 йил 29 августда Жиноят кодексига ярашганлик муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги 66¹ –модда киритилди. Унга кўра биринчи марта Жиноят кодекси Махсус қисмида кўрсатилган жиноятларни содир этган шахс, агар у ўз айбига иқрор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса, жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин. Ярашганлик муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш, айбини бўйнига олиб арз қилишга ўхшайди ва худди шу каби белгиларга эга. Аммо ярашганликнинг ўзига хос хусусиятлари бўлиб, бу уни айбини бўйнига олиб арз қилиш асосида жавобгарликдан озод қилишдан фарқлаш имконини беради. Ярашганлик асосида жавобгарликдан озод қилиш зарарни қоплаш ва жабрланувчи томонидан айбланувчини кечириш асосида амалга оширилади. Айбини бўйнига олиб арз қилишда эса, дастлабки тергов ёки суд томонидан амалга оширилади.¹³

Айбланувчи ва жабрланувчининг ярашганлиги қонуний ва ихтиёрий бўлганлигини белгилаш учун қуйидаги шартлар мавжуд бўлиши лозим:

- жиноят кодексининг 66¹-моддасида кўрсатилган жиноятлардан бирининг содир этилганлиги;
- айбини тан олиши;
- етказилган зарарнинг қопланиши.

Жиноят кодекси 66¹-моддасида кўрсатилган жиноятлардан бирининг содир этилиши ярашганликни ифодаловчи бошқа элементлар бўлганда, шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлиши мумкин. Ярашганлик муносабати билан жавобгарликдан озод қилиниши мумкин бўлган жиноятлар рўйхати 66¹ –модда белгиланган. Улар қуйидагилар:

ЖК 105-моддаси 1- қисми, (қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш), 106-модда кучли рухий ҳимояланиш ҳолатида қасддан баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш, 107-модда-зарузий мудофа чегарасидан четга чиқиб, 108-модда (ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб, баданга қасддан оғир

¹³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. -Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги. 2004 й. 66¹-м.

шикаст етказиш), 109 модда (қасддан баданга енгил шикаст етказиш), 110-модданинг 1-қисми (қийнаш) 111-модда (эҳтиётсизлик орқасида баданга ўртача оғир ва оғир шикаст етказиш), 116-модданинг 1, 2- қисмларида (қасб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик), 117-модданинг 1-қисми (хавф остида қолдириш) 122-моддасида (вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш), 123-моддасида (ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш), 136-модда (аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш), 139-модданинг 1, 2-қисмлари (тухмат), 149-модда (муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш), 167-модданинг 1-қисми(ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-тарож қилиш), 168-модданинг 1-қисми (фирибгарлик), 169-модданинг 1-қисми (ўғрилиқ), 170-модданинг 1-қисми (алдаш ёки ишончи суистемол қилиш йўли билан талон-торож қилиш), 172-модда (мулкни кўриқлашга виждонсиз муносабатда бўлиш), 173-модданинг 1-қисми (мулкни қасддан nobуд қилиш ёки унга зарар етказиш), 192-модда (рақобатчини обрўсизлантириш), 260-модданинг 1-қисми (темир ёўл, денгиз, дарё ёки хаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш), 266-модданинг 1-қисми (транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш), 268-модданинг 1-қисми (транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш), 298-моддаси 1-қисми (машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш).

Ушбу моддада кўрсатилган жиноятлар унча оғир бўлмаган ва ижтисмий хавфи катта бўлмаган жиноятлар тоифасига киради. Олий суд ярашиш жараёни нафақат 66¹-моддада кўрсатилган жиноятлар содир этилганида, балки, бошқа моддаларга нисбатан ҳам ярашиш муносабати билан жавобгарликдан озод қилишни қўллаш мумкинлигини белгилайди. Аммо бу ҳолда ушбу асосни қўллаш ҳуқуқи жавбланувчи ва айбланувчига эмас, балки, судга тегишлидир. Олий суд судлар томонидан ярашганлик муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш ижтисмий хавфи катта

бўлмаган жиноятларни содир этилганларга нисбатан қўллаш мақсадга мувофиқлигига эътибор берилиши лозимлигини, албатта Жиноят кодексининг 65-66 моддаларида ёхуд 70-71-моддаларида асосан жавобгарликдан озод қилиш масаласини муҳокама қилиниши лозимлигини белгилайди.¹⁴

Ярашганлик муносабати билан жавобгарликдан озод қилишнинг яна бир шарти шахс томонидан биринчи марта жиноят содир этилганлигидир. Биринчи марта жиноят содир этиш бу шахснинг судланганлик ҳолатига эга эмаслиги, суд ёки терговдан яширинмаганлигини билдиради.

Ярашганлик муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш жабрланувчининг айбдорин кечириши ва ўзининг талабидан кечиши ҳамдир.

Бу моддани қўллашда ярашиш ҳақидаги ташаббуснинг кимдан чиққанлигини (айбланувчи ёки жабрланувчи) ахамияти йўқ. Асосийси жабрланувчининг айбланувчи билан ярашганлиги (зарарни қоплаганлиги туфайли уни кечирганлиги) ҳақидаги расмий тартибда мурожаат қилганлигидир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят - процессуал Кодексининг 62-бобида ярашув тўғрисидаги ишларни юритишнинг махсус тартиби белгиланган бўлиб, ярашув тўғрисидаги ариза жабрланувчи (фуқаровий давогар) ёхуд унинг қонуний вакили томонидан суриштирув ва дастлабки терговнинг, шунингдек суд муҳокамасининг исталган босқичида, аммо суд маслаҳатхонасига кирмасдан олдин берилиши мумкин. Аризада етказилган зиён бартараф этилганлиги, шунингдек ярашганлиги муносабати билан жиноят иши бўйича иш юритишни тугатиш тўғрисидаги илтимос бўлиши шарт. Ярашув битими бўйича жиноий жавобгарликдан озод қилингандан сўнг бу жиноят бўйича қайтадан жиноий иш юритиш мумкин эмас.

Жиноят кодексининг 66¹ –моддасини ярашганлик туфайли жавобгарликдан озод қилишни мажбурият қилиб белгиламай, балки, ҳуқуқ

¹⁴ Олий суд Пленумининг «Жиноий жазоларни либераллаштириш муносабати билан айрим Олий суд Пленуми қарорларига ўзгартириш киритиш тўғрисида» ги қарори, 2002 йил 14 июн №10

сифатида белгилайди. Бунда ярашганлик фактидан ташқари қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини ва жиноят содир этган шахсни жавобгарликдан озод қилишнинг мақсадга мувофиқлигини ифодаловчи объектив ва субъектив омиллар ҳисобга олиниши лозим. Бундай ҳолатларга фактик маълумотлар, айбланувчининг шахсий хусусиятлари ва ярашишнинг мақсадини киритиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2001 йил 2 ноябрдаги «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Мамурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунини суд амалиётида қўллаш ҳақидаги қарорида Жиноят кодексининг 66¹–моддасида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахсни жавобгарликдан озод қилиш учун айтилган қарорда қарор қилинган ҳолат: шахснинг биринчи бор жиноят содир этганлиги; ўз айбига иқдорлиги; жабрланувчи билан ярашганлиги ва етказилган зарарни қоплаганлиги талаб этилиши белгиланган. Пленум қарорида етказилган зарар қопланмаган бўлсада, жабрланувчинининг зарарни қоплаш талабларидан воз кечганлиги ҳам кодекснинг 66¹–моддасини қўллашга асос бўлишини эътиборга олиш лозимлиги белгиланган.

III-боб. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш

§.1. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишнинг узига хос хусусиятлари

Ўзбекистон Республикаси жиноят-хукукий қонунчилигида жазо чоралари жиноятчиликка қарши курашда, жамиятни жиноий тажовузлардан химоя қилиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Жазо Жиноят кодекси Махсус қисми нормасида жавобгарлик белгиланган, содир этилган жиноятнинг ҳуқуққа хилофлики белгисидир. Жиноят ва жазо тушунчаларининг ўзаро боғлиқлиги содир этилган жиноятга нисбатан қўлланиладиган қонунийлик ва айб учун жавобгарлик принципларида ифодаланади.

Жазо- суд ҳукми билан жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан қўлланиладиган ва судланувчини озодликдан маҳрум қилувчи ёки унинг ҳуқуқ ва эркинликларини чекловчи мажбурлов чорасидир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 42-моддасига асос, жазо-бу жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан давлат номонидан суд ҳукми асосида қўлланиладиган ва маҳкумни қонунда назарда тутилган муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилиш ёки уларни чеклашдан иборат мажбурлов чорасидир, деб таъриф берилган.

Жиноят қонунини қўллашда: жиноий жавобгарлик нимага асосланади ва нима учун жазо тайинланади ҳамда белгиланадиган жазо чорасининг миқдори нимага боғлиқ ва айбдор қандай жазоланиши керак, деган саволларга жавоб топиш муҳимдир.

Жиноят ҳуқуқи функциясини амалга оширишда жиноий жазонинг аҳамияти катта эканлигини қайд этиш лозим.

Баъзи функциялар фақат жиноят ҳуқуқига хос бўлиб, уларга: қўриқловчи ва ижтимоий-мажбурлов функциялари киради. Жиноят ҳуқуқи ва жиноий жазо юқоридаги функциялар орқали ўзаро боғлиқ. Жиноий жазо

ижтимоий-мажбурлов, яъни – жиноятни умумий ва махсус огохлантириш функциясини амалга оширади.¹⁵

Жиноят ҳуқуқида жиноий жавобгарликдан фарқли равишда жиноий жазо масаласи аниқроқ очиб берилган. Бу масала жиноят ҳуқуқига оид дарсликларида ва жиноят ҳуқуқи курсларида тўлиқ ёритилган.

А.И. Чучаевнинг фикрича жиноий жазо – бу жиноят қонунида белгиланган ва шахсни озодликдан маҳрум қилувчи, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини чекловчи давлат мажбурлов чораси; жазо жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан қўлланилади, суд ҳукми асосида давлат номидан тайинланади.

Давлат номидан қўлланиладиган мажбурлов чораси турлича бўлиб, жиноий жазо бу мажбурловнинг алоҳида шакли ҳисобланади. Бу ҳақда қатор тарихий маълумотлар мавжуд. Италиялик олим Ч. Беккариа (1738-1794) “Жиноят ва жазолар ҳақида”¹⁶ деб номланган асарида (1764 йил): “Фақат қонунда, содир этилган жиноятга нисбатан жазо белгиланиши мумкин ва бундай қонунни қабул қилиш ваколати қонун чиқарувчига берилади. Ҳеч қандай судья ҳақиқатни бузмасдан, жиноятнинг бошқа иштирокчиларига жазо тайинлай олмайди. Қонунда белгиланмаган жазо, яъни қонунда белгиланган доирадан четга чиққан жазо адолатсиз ҳисобланади”, -деган эди.

Жиноят ҳуқуқида жиноий жазо учун белгиланган муддат инсонпарварлик ғояларга асосланган бўлиб, шахс бутун умри давомида жиноий жавобгарликка тортилишидана хавфсираб яшамаслиги лозим, шунинг учун муддатнинг ўтиши билан объектив жиҳатдан содир этилган қилмиш ўзининг ижтимоий хавфлилигини йўқотмаган бўлсада, жавобгарликка тортиш умумий ва махсус нуқтаи назардан маъно ва мазмунини йўқотади. Муайян муддатнинг ўтиши билан шахсни жиноий жавобгарликка тортишнинг нотўғрилиги, шахс шу давр давомида янги

¹⁵ Сундров Ф.Р Лишение свободы и социально психологические предпосылки его эффективности. Казанский Государственный Университет. 1982г. Стр 32

¹⁶ Бекариа Ч.О. О преступлениях и наказаниях. М, 1995г

жиноят содир этмаса у ижтимоий хавфлилигини йўқотади ёхуд бу ижтимоий хавф кам аҳамиятли бўлиб қолади, деган презумпциядан келиб чиқади.

Бу муддатнинг жиноят содир этилган кундан бошлаб суд ҳукми қонуний кучга киргунча бўлган вақтининг ўтиши ҳисобланади. Жиноятни содир этиш куни деганда, жиноят объектив томонига қирувчи ҳаракатнинг (ҳаракатсизлик) бажарилган ёки жиноий оқибат юз берган вақтини тушуниш лозим. Расмий таркибли жиноятларда қилмишнинг объектив томони содир этилган вақтдан бошлаб жиноят тамом бўлган ҳисобланади. Бу жиноятларни тугалланган деб топиш учун жиноий оқибат талаб қилинмайди. Расмий таркибли жиноятда жиноий жавобгарликка тортиш муддати жиноятнинг объектив томонини ташкил қилувчи ҳаракат содир этилган вақтдан бошлаб ҳисобланади. Моддий таркибли жиноятларда жиноят жиноий оқибат юз берган вақтдан бошлаб тамом бўлган ҳисобланади. Ҳар қандай жиноят ижтимоий хавфли қилмиш содир этилиши билан бошланади. Шахснинг ижтимоий хавфлилиги жиноий ҳаракат (ҳаракатсизлик) нинг ўзида ифодаланади. Шахс жиноий қилмишни содир этган вақтдан бошлаб ижтимоий хавфли ҳисобланади. Жиноятнинг ижтимоий хавфлилиқ даражаси фақатгина жиноятнинг хусусиятига эмас, балки, унинг оқибатларига ҳам боғлиқдир.

Жиноий қилмишсиз жиноий жавобгарликнинг ҳам вужудга келиши мумкин эмас. Шунингдек у жиноий оқибатсиз ҳам аҳамиятга эга ҳисобланади, масалан, жиноят содир этишга суиқасд қилиш. Шунинг учун жиноий қилмиш ҳар қандай жиноятнинг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади, жиноий оқибат эса, бу жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини, етказилган зарарнинг миқдорини белгилайди.

Шахс белгиланган муддат ўтмасдан, янги жиноят содир этса, жиноий жавобгарликка тортиш муддати узилади ва ҳар бир жинояти учун алоҳида-алоҳида ҳисобланади. Шахс оғир ёки ўта оғир жиноят содир этганда ва белгиланган муддат ўтмасдан туриб, янги қасддан жиноят содир этса, муддат

узилади ва жавобгарликка тортиш муддати янги жиноят содир этилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Жиноий жавобгарликка тортиш муддати агар жиноят содир этган шахс тергов ёки суддан яширинса узилади. Муддат ўтишининг узилишини асосий шартлари:

- жиноят ишини қўзғатилиши билан боғлиқ бўлиб, агар жиноят иши қўзғатилмаган бўлса, одил судловдан бош тортиш ҳақидаги масаланинг бўлиши ҳам мумкин эмас;
- айбланувчининг суд ва терговдан бўйин товлаши ҳисобланади.

Суд ва терговдан бўйин товлаш деганда, шахснинг жиноий жавобгарликдан қочиш мақсадида қилинган ва суд ҳамда тергов органларининг тегишли ҳудудларда айбланувчини қидириш билан боғлиқ ҳаракатлари тушунилади. Шахсни қидириш билан боғлиқ бўлган муддат жавобгарликка тортиш муддатига қўшилмайди. Муддатнинг ўтиши айбдор топилган ёки айбини бўйнига олиб, арз қилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Бунда шахс онгли равишда жиноий жавобгарликдан бўйин товлашга ҳаракат қилади ва қидирув органлари унга нисбатан махсус чора тадбирлар қўришга мажбур бўладилар.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунилигида махсус йигирма беш йиллик муддат¹⁷ ўрнатилган бўлиб, бу муддатнинг ўтиши билан шахс жиноий жавобгарликдан ҳар қандай шароитда, шу жумладан, жиноят содир этган шахснинг суриштирув ёки терговдан яширинганлиги учун муддатнинг узилиши ёки тўхтатиб қўйилиши ёки оғир ёҳуд ўта оғир жиноят содир этгандан сўнг қасддан янги жиноят содир этган ҳолларда ҳам жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

Ўлим жазосига маҳкум қилиниши мумкин бўлган жиноятни содир этган шахсни жавобгарликдан озод қилиш масаласи эса суд томонидан ҳал қилинади. Агар суд жавобгарликка тортиш муддати ўтиши лозим деб

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилига асос, жиноятлар мажмуй буйича жазоларни қўшиб ҳисоблаганда 25 йилдан ошиб кетмаслиги лозимлиги кўрсатиб ўтилган, лекин, ўлим жазоси билан алмаштирилган узоқ муддатли қамоқ бундан мустасно.

топмаса, ўлим жазоси ўрнига озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлайди.

Жиноят қонунчилигига асос, айрим турдаги жиноятлар учун муддатнинг утиши қўлланилиши мумкин эмас. Бу жиноятлар тўрқумига Жиноят кодексининг Махсус қисмида назарда тутилган тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар бўлиб, улар қўйидагилардан иборат:

- урушни тарғиб қилиш;
- агрессия;
- урушнинг қонун ва удумларини бузиш;
- геноцид;
- ёлланлиш;
- терроризм;
- миллий, ирқий ёки диний адоват қўзғатиш.

Жиноят-процесуал кодексининг 84-моддаси 1-қисмида шахсни жавобгарликка ториш муддати ўтиб кетган бўлса айблилиқ масаласи хал қилинмай туриб, жиноят иши тугатилиши лозимлиги белгиланган.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш: дастлабки тергов даврида-суриштирув, тергов органлари ва прокурорнинг жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги қарори; суд мажлисини тайинлаш боқичида эса суднинг жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги ажрими билан тугатилади.

Агар шахс жиноят ишида айбланувчи тариқасида ишга жалб қилингандан кейин, жавобгарликка тортиш муддати ўтган бўлса, айбланувчи, судланувчи вафот этган тақдирда айбланувчи, судланувчининг яқин қариндошлари талаб қилса, ишни умумий тартибда давом эттириш мумкин. Бундай ҳолларда ҳукм қилиш учун асослар мавжуд бўлса, айблов ҳукми жазо белгиланмасдан чиқарилади.

§.2. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишдаги ҳуқуқий масалалар

Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишдаги ҳуқуқий масалалар жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида ўз ифодасини топган муаммолардан бўлиб ҳисобланади. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш вақтида шахснинг жиноят содир этган муддатининг жазога тортиш муддатидан ўтиб кетганлигин аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. **Муддат** – жиноят ҳуқуқида жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишда ҳал этилиши лозим бўлган ҳуқуқий масалалардан асосийси ҳисобланади.¹⁸ Жиноят ҳуқуқида муддатнинг ўтиши деганда, жиноят қонунида белгиланган жиноят содир этилганидан сўнг шахснинг жавобгарликка тортилишини истисно қилувчи муддатнинг ўтганлиги тушунилади.

Жиноят кодексида у ёки бу жиноятни содир этган шахсни содир этилган жиноятлар оғирлик даражасидан келиб чиқиб, жиноий жавобгарлидан озод қилиш учун асос бўладиган муддатлар ўтишининг тўрт тури мавжуд. Жиноят кодексининг 64- моддасига мувофиқ:

- ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб- уч йил;
- унча оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб- беш йил;
- оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб- ўн йил;
- ўта оғи жиноят содир этилган кундан бошлаб (тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши қаратилган жиноятлар бундан мустасно)- ўн беш йил ўтиб кетган бўлса, шахс жавобгарликдан озод қилинади.

Бу муддатнинг жиноят содир этилган кундан бошлаб суд ҳукми қонуний кучга киргунча бўлган вақтининг ўтиши ҳисобланади. Жиноятни

¹⁸ М.Д.Шаргородский “Наказание, его цели и эффективности” // Изд. Ленинского Университета, 1973 г. стр. 129

содир этиш куни деганда, жиноят объектив томонига кирувчи ҳаракатнинг (ҳаракатсизлик) бажарилган ёки жиноий оқибат юз берган вақтини тушуниш лозим. Формал таркибли жиноятларда қилмишнинг объектив томони содир этилган вақтдан бошлаб жиноят тамом бўлган ҳисобланади. Бу жиноятларни тугалланган деб топиш учун жиноий оқибат талаб қилинмайди. Формал таркибли жиноятда жиноий жавобгарликка тортиш муддати жиноятнинг объектив томонини ташкил қилувчи ҳаракат содир этилган вақтдан бошлаб ҳисобланади

Жиноий жавобгарликка тортиш муддатини ҳисоблаш жиноят иштирокчиларини жавобгарликка тортишда ҳам ўзига хос хусусиятга эгадир. Биргаликдаги бажарувчилар бўлгани ҳолда содир этилган жиноят учун жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши, **агар бажарувчилар жиноятни биргаликда содир этишда иштирок этган бўлса**, жиноят содир этилган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

Жиноий жавобгарликка тортиш муддатини ҳисоблаш иштирокчилар ўртасида роллар тақсимланганда қийинчилик туғдиради. Жиноят кодекси 28-моддасига кўра иштирокчиликда содир этилган жиноятларда бажарувчи билан бир қаторда ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчилар иштирок этади. Бажарувчи жиноятнинг объектив томонини бажарган вақтидан бошлаб жавобгар ҳисобланади.

Ташкилотчи жиноят қонунига кўра, экцесс бажарувчини истисно этганда иштирокчилар томонидан содир этилган барча жиноятлар учун жавобгар бўлади. Ташкилотчининг ҳаркати бир қанча босқичдан иборат бўлиши мумкин. Агар ташкилотчи фақат жиноий гуруҳни ташкил этиш билан чекланган бўлса, жиноий мақсадга қаратилган сўнгги ҳаракати бажарилгунга қадар жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтмаган ҳисобланади.

Далолатчини жиноят иштирокчиси сифатида жиноий жавобгарликка тортиш бажарувчи томонидан жиноят содир этилган вақтдан ҳисобланади. Далолатчини жиноий жавобгарликка тортиш муддати, у томонидан

далолатчилик ҳаракати амалга оширилган вақтдан бошлаб ҳисобланади. Далолатчининг ҳаракати мустақил хусусиятга эга. Унинг жиноий ҳаракати шахсни жиноят содир этишга оғдирган вақтидан бошлаб тамом бўлган ҳисобланади. Далолатчига нисбатан жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг қўлланиши бажарувчи томонидан жиноят содир этилган вақтга боғлиқ эмас. Шунинг учун далолатчига нисбатан жавобгарликка тортиш муддати, у далолат қилаётган шахсни жиноят содир этишга жалб қилган кундан бошлаб ҳисобланади. Бу далолатчи томонидан қилинган ҳаракатлар шахсни жиноят содир этишга оғдирмаган ҳолда тадбиқ этилмайди. Бундай ҳаркат иштирокчиликда далолатчилик бўлмасдан, балки, жиноятга тайёргалик ҳисобланади. Бунда жиноий жавобгарликка тортиш муддати охириги жиноий ҳаракат содир этилган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

Иштирокчиликда содир этилган жиноятларда ёрдамчи ҳам ўз ўрнига эга бўлиб, унинг жисмоний ёрдамчилик қилганида (жиноят содир этиш учун курул етказиб бериш) жавобгарликка тортиш муддати охириги ҳаркат содир этилган вақтдан ҳисобланади.

Интеллектуал ёрдамчилик кўп маротаба маслаҳатлар, кўрсатмалар бериш, бажарувчи билан мулоқат қилиш кабилардан иборат бўлиб, унинг ҳар бир ҳаракати жиноятни содир этишда умумий боғлиқликни ташкил этади. Шунинг учун бу жиноий ҳаракат тугагунгача ёрдамчилик тамом бўлган ҳисобланмайди. Жавобгарликка тортиш муддати охириги ёрдамчилик ҳаракати амалга оширилган (маслаҳат, кўргазма бериш) вақтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Шундай қилиб, иштирокчиликда содир этилган жиноятларда жавобгарликка тортиш муддатини ҳисоблаш турли усулларда амалга оширилади. Иштирокчиларнинг бажарувчи билан алоқадорлиги, улар алоҳида, кўп ҳолларда турли вақтларда содир этилади. Уларнинг ижтимоий хавфлилиги уларнинг ҳар бир ҳолатга қараб алоҳида белгиланади. Айни шу асос иштирокчилардан ҳар бирининг ҳаракати учун бажарувчидан алоҳида жавобгарликка тортиш муддатини ҳисоблаш имконини беради.

Иштирокчиликда жиноят содир этишда улардан ҳар бирининг жиноят содир этишдаги ролига қараб алоҳида алоҳида белгиланади.

Жиноий жавобгарликка тортиш муддатини белгилашда асосий эътибор давомли ва узоққа чўзилган жиноятларга нисбатан муддатни ҳисоблашга қаратилиши лозим.

Узоққа чўзилган жиноятни квалификация қилишда айнан жиноятнинг бошланиш вақтини жиноий ҳаракат содир этилиш вақтидан, жиноятнинг тамом бўлиш вақти эса айбдорни ўзини жиноятни тугатишга ёки қаратилган ёки қилмишнинг тамом бўлишига сабаб бўлувчи ҳолатларнинг юз беришини эътиборга олиш лозим. Ушбу жиноятнинг тамом бўлиш вақтини белгилайди. Жиноят тамом бўлган вақтдан бошлаб жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўта бошлайди.

Жиноий жавобгарликка тортиш муддати **узоққа чўзилган жиноятларда** қилмиш айбдорнинг ўзига боғлиқ бўлган ҳолатларга айбдорнинг ўзи ёки ўзига боғлиқ бўлмаган бошқа ҳолатларга кўра тамом бўлиш вақтидан ҳисобланади.

Узоққа чўзилган жиноятларда жиноий жавобгарликка тортиш муддати жиноятнинг фактик жиҳатдан тугаганлигини белгиловчи ҳолат (айбдорнинг айбини бўйнига олиши ёки унинг ушланиши) нинг юзага келиши билан бошланади.

Давомли жиноятларда жиноий жавобгарликка тортиш муддати айбдорнинг ягона қасди асосида содир этилган охириги жиноий ҳаракатнинг тугаши билан ўтишни бошлайди.

Бир қанча жиноятларда ҳам жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўзига хос хусусиятга эга. Жиноятларнинг реал жамида Жиноят кодекси 64 – моддасидан келиб чиқиб шахс алоҳида ҳаракатлар орқали турли жиноятлар содир этганида, жиноий жавобгарликка тортиш муддати унинг ҳар бир жиноий қилмиши учун алоҳида-алоҳида ҳисобланади. Бу ўринда Жиноят кодекси 64-моддаси 4-қисмидаги янги қсддан жиноят содир этилиши олдинги содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят учун жиноий

жавобгарликка тортиш муддатини ўтишини тўхтатади. Бу ўринда муддатнинг ўтиши янги жиноят содир этилган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

Жиноятларнинг идеал жамида бир ҳаракат орқали шахс икки ёки унлан ортиқ жиноят содир этса, муддатнинг ўтиши ҳар бири учун алоҳида-алоҳида ҳисобланади.

Такрорий жиноят содир этилганда муддатни ҳисоблашда ҳар бир содир этилган қилмишдан келиб чиқиш лозим. Такрорий жиноят содир этиш биринчи жиноят учун жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетмаган бўлса аҳамиятга эга бўлади. Шунинг учун такроран жиноят содир этилганида муддатнинг ўтиши уларнинг ҳар бири учун алоҳида- алоҳида ҳисобланади.

Агар шахс жисмоний ёки руҳий касаллиги туфайли жавобгарликдан озод қилинган ва тузалган бўлса, муддатнинг ўтиши жиноят содир этилиши билан эмас, балки, шахс тузалган вақтдан бошлаб ҳисобланади.

Жиноий жавобгарликка тортиш муддатини ҳисоблаш, жиноят содир этилган кундан бошлаб ҳукм қонуний кучга киргунга қадар давом этади. Бу қоида жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг тугашини белгилайди. Бу Жиноят процессуал кодексидаги «ҳукм апелляция шикояти ва протест келтириш учун белгиланган муддатининг ўтиши билан қонуний кучга қиради», деган қоидадан келиб чиқади.¹⁹ Апелляция шикояти ёки протести ҳукм чиқарилган кундан бошлаб ўн кун муддат ичида берилиши керак. Бу муддат маҳкум, жабрланувчи ҳукмни олган кундан бошлаб ҳисобланади.²⁰ Бу ҳукм эълон қилинган кундан бошлаб ўн кундан сўнг қонуний кучга қиради деган маънони билдиради. Ҳукм эълон қилиш Ўзбекистон Жиноят процессуал кодексида белгиланган²¹. Жиноят порецессуал қонунига кўра «ҳукмнинг қонуний кучга кириш вақти» анча шартли ҳисобланади, жиноят иши жиноят содир этган шахснинг айблилиқ масаласи ҳал қилинмай туриб, агар жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетган бўлса тугатилиши лозим.²²

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси 538-моддаси. // “Адолат”, Т.:2001.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси 497-моддаси. // “Адолат”, Т.:2001, 232-бет.

²¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси 473-моддаси. // “Адолат”, Т.:2001, 218-бет.

²² Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси 84-моддаси. // “Адолат”, Т.:2001, 45-бет.

Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши ишни шахснинг айбдорлик масаласини ҳал қилмай туриб тугатишга сабаб бўлади. Шунинг учун агар шахсни жавобгарликка тортиш муддати суд мажлиси давомида тугаган бўлса, судланувчи суд залидан жазо тайинланмай озод қилинади ва бу ҳақда қарор чиқарилади.²³ Агар апелляция шикояти бериш муддат давомида жавобгарликка тортиш муддати туганган бўлса, суд ишни тугатиш тўғрисида қарор чиқаради. Демак, суд ҳукми қонуний кучга киргунга қадар ҳар қандай муддат жавобгарликка тортиш муддатининг узилишига асос бўла олмайди. Бу ҳолат судланувчи, айбланувчи, гумон қилинувчини қидириш билан боғлиқ ҳаракатларда муддат ўтишининг давом этишини истисно этади. Бунда жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиши узилади, яъни ўтиши тўхтайди.

²³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодекси 474-моддаси. // “Адолат”, Т.:2001, 218-бет.

Хулоса

Маълумки, жиноятчиликка қарши курашда энг асосий омилларининг бири, бу – содир этилган ижтимоий хавфли ҳаракатлари учун белгиланган жиноий жавобгарлик ва унинг даражасидир. Лекин, Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида фақат жазоловчи нормалар эмас, балки, шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш нормалари ҳам кўрсатиб ўтилган.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, жиноий жавобгарликдан озод қилиш институти Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқининг марказий масаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Жиноят қонунига мувофиқ содир этган қилмишида жиноят таркиби мавжуд бўлган, шунингдек, жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахс ҳам жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш институти жиноий жазодан озод қилиш институтидан тубдан фарқ қилади. Чунки жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги нормалар содир этган қилмиши жиноят бўлмаган шахсларга нисбатан қўлланилмайди. Бошқача қилиб айтганда бундай қилмишлар айбсизлик мезони билан баҳоланади.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги масалани илмий – амалий таҳлил қилиш жараёнида «шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш», «шахсни жиноий жазодан озод қилиш» ва «шахсни оқлаш» тушунчаларининг бир – биридан фарқланиши ҳақидаги илмий масалага тухталиб ўтишимиз лозим.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш ва жазодан озод қилиш тушунчаси бир-биридан мазмунан, қўлланиш асосига ва субъектига кўра фарқланади. Жиноят ҳуқуқида шахсни оқлаш эса шахсни оқлаш, оқловчи ҳукм чиқаришга асос бўлган жиноят таркибининг мавжуд эмаслиги ёки содир этилган жиноятга шахснинг алоқадор эмаслигида ифодаланади.

Жиноий қилмишсиз жиноий жавобгарликнинг ҳам вужудга келиши мумкин эмас. Шунингдек у жиноий оқибатсиз ҳам аҳамиятга эга ҳисобланади, масалан, жиноят содир этишга суиқасд қилиш. Шунинг учун

жиноий қилмиш ҳар қандай жиноятнинг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади, жиноий оқибат эса, бу жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини, етказилган зарарнинг миқдорини белгилайди.

Шахс белгиланган муддат ўтмасдан, янги жиноят содир этса, жиноий жавобгарликка тортиш муддати узилади ва ҳар бир жинояти учун алоҳида-алоҳида ҳисобланади. Шахс оғир ёки ўта оғир жиноят содир этганда ва белгиланган муддат ўтмасдан туриб, янги қасддан жиноят содир этса, муддат узилади ва жавобгарликка тортиш муддати янги жиноят содир этилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Жиноий жавобгарликка тортиш муддати агар жиноят содир этган шахс тергов ёки суддан яширинса узилади. Муддат ўтишининг узилишини асосий шартлари:

- жиноят ишини қўзғатилиши билан боғлиқ бўлиб, агар жиноят иши қўзғатилмаган бўлса, одил судловдан бош тортиш ҳақидаги масаланинг бўлиши ҳам мумкин эмас;
- айбланувчининг суд ва терговдан бўйин товлаши ҳисобланади.

Шуни айтиш лозимки, жиноят содир этган шахснинг жиноий жавобгарликдан қочиш мақсадида қилинган ҳаракатлари ва суд ҳамда тергов органларининг тегишли ҳудудларда айбланувчини қидириш билан боғлиқ ҳаракатлари жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг тухтатилиши учун насос бўлиб хизмат қилади. Шахсни қидириш билан боғлиқ бўлган муддат жавобгарликка тортиш муддатига қўшилмайди. Муддатнинг ўтиши айбдор топилган ёки айбини бўйнига олиб, арз қилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Бунда шахс онгли равишда жиноий жавобгарликдан бўйин товлашга ҳаракат қилади ва қидирув органлари унга нисбатан махсус чора тадбирлар кўришга мажбур бўладилар.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида махсус «йигирма беш йиллик муддат» ўрнатилган бўлиб, бу муддатнинг ўтиши билан шахс жиноий жавобгарликдан ҳар қандай шароитда, шу жумладан, жиноят содир этган шахснинг суриштирув ёки

терговдан яширинганлиги учун муддатнинг узилиши ёки тўхтатиб қўйилиши ёки оғир ёхуд ўта оғир жиноят содир этгандан сўнг қасддан янги жиноят содир этган ҳолларда ҳам жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

Жиноят қонунчилигига асос, айрим турдаги жиноятлар учун муддатнинг утиши қўлланилиши мумкин эмас. Бу жиноятлар тўрқумига Жиноят кодексининг Махсус қисмида назарда тутилган тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар бўлиб, улар қўйидагилардан иборат:

- урушни тарғиб қилиш;
- агрессия;
- урушнинг қонун ва удумларини бузиш;
- геноцид;
- ёлланлиш;
- терроризм;
- миллий, ирқий ёки диний адоват қўзғатиш.

Жиноят-процесуал кодексининг 84-моддаси 1-қисмида шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетган бўлса айблилиқ масаласи ҳал қилинмай туриб, жиноят иши тугатилиши лозимлиги белгиланган.

Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишдаги ҳуқуқий масалалар жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида ўз ифодасини топган муаммолардан бўлиб ҳисобланади. Жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш вақтида шахснинг жиноят содир этган муддатининг жазога тортиш муддатида ўтиб кетганлигин аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Жиноят кодексига у ёки бу жиноятни содир этган шахсни содир этилган жиноятлар оғирлик даражасидан келиб чиқиб, жиноий жавобгарлидан озод қилиш учун асос бўладиган муддатлар ўтишининг тўрт тури мавжуд. Жиноят кодексининг 64- моддасига мувофиқ:

- ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб- уч йил;

- унча оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб- беш йил;
- оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб- ўн йил;
- ўта оғи жиноят содир этилган кундан бошлаб (тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши қаратилган жиноятлар бундан мустасно)- ўн беш йил ўтиб кетган бўлса, шахс жавобгарликдан озод қилинади.

Бу муддатнинг жиноят содир этилган кундан бошлаб суд ҳукми қонуний кучга киргунча бўлган вақтининг ўтиши ҳисобланади. Жиноятни содир этиш куни деганда, жиноят объектив томонига кирувчи ҳаракатнинг (ҳаракатсизлик) бажарилган ёки жиноий оқибат юз берган вақтини тушуниш лозим. Формал таркибли жиноятларда қилмишнинг объектив томони содир этилган вақтдан бошлаб жиноят тамом бўлган ҳисобланади. Бу жиноятларни тугалланган деб топиш учун жиноий оқибат талаб қилинмайди. Формал таркибли жиноятда жиноий жавобгарликка тортиш муддати жиноятнинг объектив томонини ташкил қилувчи ҳаракат содир этилган вақтдан бошлаб ҳисобланади

Илмий ишимнинг якунида жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилишда ҳуқуқий нормаларнинг ва қонуннинг сақланиш самарадорлигини таъминлаш учун қуйидаги таклифларни келтирип ўтишни лозим деб топтим:

- юқорида кўрсатиб ўтганимиздек, жиноий жавобгарликка тортиш муддатининг тўғри амал қилишини таъминлашда ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг масъулиятини янада кўчайттириш,

- шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддатнинг тугаши билан жавобгарликдан озод қилиш вақтида мазкур шахс истиқомат қилаётган манзил бўйича маҳала оқсоқолларидан мазкур шахсга тегишли тавсифнома олиш масаласининг бажарилишини буннан да буён етилиштириш,

Менинг фикримча, юқорида кўрсатиб ўтилган фикр ва мулоҳозалар шахсни жиноий жавобгарликка тортиш муддатнинг тугаши билан жавобгарликдан озод қилиш вақтида қонунчилик талабларининг сақланишига ўзининг ижобий натижасини бериши мумкин.

Хулоса сифатида шуни айтишим мумкин, ижтимоий хавфли қилмиш ҳисобланган - жиноятларга қарши кураш фақат бир давлат, бир жамиятнинг мажбурияти бўлиб қуймастан, балки барчамизнинг муқаддас бурчимиздир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

I.ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ МЕҲНАТЛАРИ.

1. **Каримов И.А.** Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йулида. Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир. 3-жилд,; Т.: "Ўзбекистон". 1996.
2. **Каримов И.А.** Янги уй курмай туриб, эскисини бузманг. "Комсомольская правда" газетаси мухбири саволларига жавоблар, 1993 йил 12 февраль. Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиесат, мафкура, 1-жилд, Т.: "Ўзбекистон".1996.
3. **Каримов И.А.** Минтақада хавфсизлик ва ҳамкорлик учун. Тошкентда Марказий Осиёда хавфсизлик ва ҳамкорлик масалаларига бағишланган кенгаш-семинарда 1995 йил 15 сентябрда сўзланган нутқ. Бунедкорлик йулидан, 4-жилд, Т.: "Ўзбекистон" 1996.
4. **Каримов И.А.** Ўзбекистон XXI аср бўсағосида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиет кафолатлари. Хавфсизлик ва барқорор тарраққиет йулида. 6-жилд, Т.: «Ўзбекистон» 1998.
5. **Каримов И.А.** Инсон, унинг ҳуқуқи ва эркинликлари ҳамда манфаатлари – энг олий қадрият. Ўзбекстон Республикаси Президенти И.Каримовнинг Ўзбекстон Республикаси Конституцияси 13 йиллигига бағишланган тантанали маросимда 2005-йил 8 декабрда сўзлаган маърузаси.

II.ҲУҚУҚИЙ-НОРМАТИВ ҲУЖЖАТЛАР.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Ташкент. «Ўзбекистон».2001.
2. Қарақалпақстан Республикасының Конституциясы. Нөкис. «Билим».2005.
3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси.Ташкент. «Адолат» 2001.

4. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1997 й. // Т.:1997, 113-бет
5. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарори «Жиноий жазоларни либераллаштириш муносабати билан айрим Олий суд Пленуми қарорларига ўзгартириш киритиш тўғрисидаги» 2002 йил 14 июн №10
6. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарори «Жиноят учун жазо чорасини тайинлаш борасида суд амалиётида вужудга келган айрим масалалар тўғрисида» 2000йил 22 декабрь
7. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарори «Суд ҳукми тўғрисида» 1997 й 2 май №2
8. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарори «Жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида» 1996 й 19 июль №16
9. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми қарори «Жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида» 1996 й 19 июль №16

III. МАХСУС АДАБИЁТЛАР.

1. М.Х.Рустамбоев. Жиноят ҳуқуқи. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: «Адолат». 2005.
2. М.Усмоналиев. Жиноят ҳуқуқи. Олий ўқув юртлари учун дарслик. –Т.: «Янги аср авлоди». 2005.
3. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. -Т.: «Адолат». 2006й.
4. А.Т. Яковлев Совокупность преступлений. 1960 г.
5. А.С. Никифоров Совокупность преступлений
6. А.С Шлапачников Новое уголовное законодательства РСФСР. // М.:1961 г.
7. А.А Пиантовский “Учение о преступление”. // М.: 1961г.
8. А.А.Мримонег “Проблемы борьбы с преступностью несовершеннолетних” 1980г

9. Бекариа Ч.О. О преступлениях и наказаниях. М, 1995г.
- 10.Беляев Н.А Цели наказания и средства их достижения Л, 1963г.
- 11.В.П.Малков «Совокупность преступлений » 1974 й., 15-бет, Изд. Казанского Университета
- 12.В.Н. Кудрявцев Теорические основы квалификации преступление М.:1963г.
- 13.Таганцев И.С. «Русское уголовное право. Часть общая». // Том-1, Санкт Петербург
- 14.Н.Д. Сергиевский Русское уголовное право Часть общая”,1990 г.
- 15.М.Н. Голоднюк «Уголовное право В ХХІ веки» Москва. «ЛексЭст» 2002 г.
- 16.С.В.Афиногенов «Уголовное право» // “Юрист” М.:2000 й.
- 17.Ўзбекистон ССР Жиноят кодексига шархлар. «Ўзбекистон” Т.:1973й.
- 18.Коментарий к Уголовному кодексу РСФСР “Юридическая литература” М.:1971г.
- 19.Курс советского уголовного права № 5 Издательство Ленинградского Унверситета. Ленинград-1981г.
- 20.Советское уголовное право (общая часть) Юридическая литература, М.:1977г.
- 21.Советское уголовное право. Часть обшая. М., Госюриздат. 1962 г. С.320
- 22.Смирнов В.Г. ”Функции Советского уголовного права” // “УЛГУ”, М.:1965г.
- 23.Трайнин А.И. “Учения о соучастии” // М.:1941г.
- 24.И.Игореликк Квалификация преступлений опасных для жизни и здоровья. Минск 1973 г.
- 25.В.Н Кудрявцев Квалификация преступлений, М.: Госюриздат 1963 г.
- 26.Яковлев А.М Борьба с рецидивной преступностью. М.: 1964 г.
- 27.Малков В.П. Множественность преступлений М.Казань, 1982г.

- 28.Ф.Тохиров «Шахсга қарши жиноятларнинг юридик таҳлили» Т.: 2000 й.
- 29.Ю.Юшков Провановы последствие законной силы приговора Сов.Юстиция 1970г.
- 30.Сундров Ф.Р Лишение свободы и социально психологические предпосылки его эффективности. Казань 1982г.
- 31.Зелинский А.Ф Рецидив преступлений. Харьков, 1980г.
- 32.К.А.Панько “Вопросы общей теории рецидива в советском уголовном праве” // Воронеж, 1988г.
- 33.Стручков Н.А. Уголовное ответственност и ее реализация борьбы с организованной претупностью. Саратов. 1978г.
- 34.М.Д.Шаргородский “Наказание, его цели и эффективности” // Изд. Ленинского Университета, 1973 г.
- 35.Курс Советского Уголовного права. (В 6 томах). // “Наука”, М.:1970 г., Том-3,
- 36.М.А.Скрябин “Общее начало назначения и наказания и их применение несовершеннолетним” // Изд. Казанского Ун-та, 1988 г.
- 37.Голина В.В Погашение и сняти судимости по советскому уголовному праву. Харьков. 1973г.
- 38.Г.С.Гаверов “Проблемы борьбы с преступностью”, // Омск, 1978 й.
- 39.Условно досрочное освобождение и другие виды условного освобождения 2000 г стр-4

IV. ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР.

1. Р.Курбонов. Определение подсудности – основа быстрого и качественного осуществления приговора. Обзор законодательства Узбекистана. 2006. №1 стр.81.